

بررسی میزان انعکاس مولفه منجی آخرالزمان در قیاس با سایر مؤلفه‌های تربیتی در کتب فارسی ابتدایی*

منصور نیک‌پناه^۱

چکیده

نونهالان و نوآموزان مهم‌ترین سرمایه‌های یک مملکت برای تضمین آینده و استمرار و تداوم حرکتی است که آن سرزمین مدعی انجام آن است. برای نظام اسلامی ایران نسل آینده‌ساز در مقطع ابتدایی مهم‌ترین ذخایر این مسیر هستند. با عنایت به اهمیت این دوره، ضرورت تربیت این نسل مطابق الگوهای ملی و اسلامی شایان توجه است. در این پژوهش محقق بر آن است که به بررسی مؤلفه‌های مهم تربیت از جمله شاخص اعتقاد به منجی در قیاس با یکدیگر بپردازد. این پژوهش که از نوع توصیفی تحلیلی با تکیه بر تحلیل محتوی و به روش کتابخانه‌ای به انجام رسیده است. داده‌های مورد نیاز براساس جامعه آماری مورد نظر، یعنی؛ کتب فارسی شش پایه ابتدایی، به عنوان بسترهای انتقال فرهنگ کشور، گردآوری نموده است. با بررسی مؤلفه‌های مورد نظر به این نتیجه می‌رسیم که علیرغم اهمیت امیدبخشی و ترسیم آینده برای نسل آینده‌ساز، آیتم اعتقاد به منجی در پائین‌ترین جایگاه نمودار فراوانی این مقطع دیده می‌شود. قاعدتاً بازتاب این مؤلفه با چنین فراوانی، با عنایت به نوع نگرش و ادعایی که به عنوان جامعه اسلامی بسترساز برای مسلمین و مستضعفین جهان، نه مناسب است و نه شایسته و لزوم بازنگری در این سرفصل‌ها در تجدید چاپ‌ها یا تغییر چاپ‌ها الزامی و ضروری است.

واژگان کلیدی

کتب فارسی، ابتدایی، منجی، مهدی عجل الله تعالی فرجه له، آخرالزمان.

مقدمه

آموزش و پرورش و اهمیت آن نکته‌ای نیست که در این مقال قصد پرداختن و اثبات آن را داشته باشیم. «امروزه و در قرن بیست و یکم توجه جدی به امر مهم آموزش و پرورش، از اهداف کلیدی و مهم دولت‌ها محسوب می‌شود» (نوروزی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۲۰). چراکه این تحصیل حاصل است و اصلی است که جهانیان همواره تاریخ بر آن نظر داشته با وسواس و

* تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۴/۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۵/۸

۱. دانشیار زبان و ادبیات فارسی گروه عمومی حسابداری مجتمع آموزش عالی سراوان، سراوان، ایران
(m.nikpanah@saravan.ac.ir)

نگرانی بر ساختار و محتوی آن تأکید کرده‌اند. بنابراین تلاش بر آن بوده که همیشه همپای تحولات جوامع، کتب و محتوی آن به روز رسانی شود و خوراک شایسته و مورد نیاز برای نوآموزان تدوین و در دسترس قرار گیرد. امروزه توجه به امر برنامه‌ریزی در این نهاد، یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر محسوب می‌شود. یکی از انواع برنامه‌ریزی در نظام تربیتی، برنامه‌ریزی درسی است (هاشمی، ۱۳۹۴ش: ۷۲). در این میان آموزش در دوران ابتدایی مهم‌ترین و ماندگارترین نوع آموزش است که نتایج آن نیز به طور ملموس در متعلمان قابل رصد است. «از میان سطوح مختلف تحصیلی، دوره‌ی ابتدایی از سطوح حساس و مهم تعلیم و تربیت است که در شکل‌گیری شخصیت اجتماعی دانش‌آموزان، دوره‌ای مهم و قابل توجه است. مدارس ابتدایی با تدارک فرصت‌ها و برنامه‌های تعلیمی و تربیتی در افزایش دانش، گسترش درک و شناخت و توسعه مهارت‌های مطلوب شهروندی نقش به‌سزایی دارند. به ویژه در پایه‌های چهارم و پنجم» (قلتاش، ۱۳۸۸ش: ۳۶). بر همین اساس ممالک مختلف برای این دوران حساس و تأثیرگذار برنامه‌های خاص و مناسب را در نظر می‌گیرند. اگرچه فلسفه تعلیم و تربیت در این مقطع صرفاً با تزریق محتوای آموزش به سرانجام نمی‌رسد. بلکه سلسله مسائلی در کنار هم و با هم‌افزایی چرخه‌ی تعلیم را تکمیل می‌نمایند. وجود فضای مناسب آموزشی، نیروی انسانی شایسته، جامعه‌ای آگاه، دولتی همراه و پشتیبان، ... پازل‌های مختلف این جورچین مهم است. در میان منابع آموزشی منابع فارسی از مهم‌ترین و نخستین موارد لازم جهت یادگیری است. اصولاً هر جامعه‌ای در ابتدا تلاش می‌نماید نوآموزان را با فرهنگ حاکم بر آن کشور آشنا نموده آنها را به گونه‌ای تربیت می‌نماید که انتظار دارد در آینده متولیان و تصمیم‌گیرندگان آن مملکت شوند. کتب ادبیات بار انتقال مفاهیم فرهنگی را به دوش می‌کشند. بنابراین مفاهیم نهفته در کتب ادبیات در واقع بازتابی از شرایط و چارچوب‌های فرهنگی گذشته و حال و انتظارات و بایسته‌های آن در آینده است. موضوع آینده جهان اصلی است که رد کلیه ملل و جوامع بر آن تأکید شده است و کشورهای غربی هزینه‌های فراوان جهت تمهید بستر ظهور منجی مورد نظرشان و تربیت نسل آینده مطابق دیدگاه خودشان صرف می‌نمایند. در این راه از خشونت و جنگ اباب ندانند. «رابرستون در برنامه باشگاه ۷۰۰، تبلیغ می‌کند که شرایط برای نبرد هارمجدون مهیاست. در کنگره ۱۹۸۵ مسیحیان صهیونیست، سخنی از صلح نیست. فالول، شارون جنگ طلب را از زمره بزرگ‌ترین مردان جهان دانست. مسیحیان صهیونیست معتقدند که اسرائیل به سلاح، و نه صلح نیاز دارد، و دوست ندارند، کشوری دشمنان اسرائیل را مسلح کند. تصور آنان این است که اسرائیل دو راه حل بیش ندارد، یا جنگ

یا نابودی. نظریه مسیحیت صهیونیستی، اندیشه نابودی ایران و روسیه را در طرح کلی خود دارد، و به همین جهت، وقوع آرماگدون را در خاورمیانه می‌داند. به هرروی، پیام خداشناسی هارمجدون آن است که جنگ اجتناب‌ناپذیر است، در واقع، در ادبیات آنها، جایی برای صلح وجود ندارد، زیرا، هر صلحی موجب به تأخیر افتادن واقعه ظهور می‌شود» (هال سال، ۱۳۷۷ش: ۲۳۴). از این رو در این مقاله نویسنده بر آن است تا با نقد و بررسی مباحث تعلیمی و تربیتی حاکم بر کتب فارسی با نگرش ویژه به موضوع انتظار و مهدویت انعکاس این مضامین را در قیاس با یکدیگر مورد مطالعه قرار دهد. آنچه مسلم است این که هیچ‌گاه اهداف آموزشی در ایران فارغ از نوضوعات دینی نبوده و نیست. مبانی دینی به منزله مبنا اصلی در همه ارکان برنامه‌ریزی درسی در نظام آموزش و پرورش ایران مورد تأکید است. البته این امر پدیده‌ای نوظهور نیست، زیرا مطالعات تاریخی نشان می‌دهند که از زمان شکل‌گیری نهادهای آموزشی در ایران، هم در دوره‌های باستان، هم در دوره‌های گسترش اسلام و نیز در دوره معاصر، هیچ‌گاه برنامه آموزش ابتدایی ایران خالی از اهداف آموزش دینی نبوده است. البته اهداف آموزش دینی در طول عمر آموزش‌های نوین، گسترده‌تر شده‌اند و صراحت بیشتری یافته‌اند و روش آموزش نیز دستخوش تحولات جدی شده است (شریفی، ۱۳۹۲ش: ۹۵).

پرورش قشر نونهال و نوجوان جامعه متناسب با الگوهای مورد تأیید آن اجتماع از ماموریت‌های ضروری و اولیه به حساب می‌آید. پایه‌ریزی این نوع تفکر از دوران آغازین آموزش شروع می‌شود. بسترسازی این نوع تعالیم در پایه‌های ابتدایی شکل می‌گیرد. از این رو دوران تحصیل در دبستان مهم‌ترین برهه‌ی آموزش معرفی شده است. نظام آموزشی ما که در سال‌های اخیر در راستای نیازهای فرهنگی و هنجارهای اجتماعی و در عین حال ضرورت‌های مورد نیاز جامعه، دچار تغییرات ساختاری و محتوایی شده است نیازمند نقد و تحلیل و بررسی جهت معرفت به نکات مثبت و منفی آن و زمینه‌سازی جهت تعالی آن می‌باشد. یکی از این موضوعات بررسی انعکاس مبانی تربیتی و تعلیمی در این کتب به ویژه کتاب‌های فارسی که به نوعی از مهم‌ترین کتب این دوره محسوب می‌شود و در عین حال گنجینه فرهنگی برای نوآموزان است، می‌باشد. اکنون در این پژوهش سوال مورد نظر پارامترها و شاخص‌های تربیتی در کتب فارسی گنجانده شده است؟ آیا میزان مطالب به کار رفته کفاف نیاز نومتعلمان را پاسخگو می‌باشد؟ در کدام یک از آیتم‌ها نیاز به بازنگری و تجدید نظر داریم؟

در راستای پژوهش مورد نظر تحقیقاتی به انجام رسیده که اگرچه همپوشانی کامل با این موضوع ندارد ولی در تکمیل داده‌های مورد نیاز در روند تکمیل بحث کمک نمودند، از جمله:

نیک‌پناه (۱۴۰۱) پژوهشی با رویکرد تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی دوره‌ی متوسطه اول براساس میزان توجه بر مؤلفه‌های تربیت اخلاقی به انجام رساندند که در آن پژوهش به موارد زیر پرداختند: تربیت اخلاقی از اصولی است که تأکید بر آن در پرورش نسل نوآموز کشور و تأمین آینده مملکت تأثیر به‌سزایی دارد. لذا برای هدایت متعلمان به سوی اهداف متعالی لازم است شاخص‌های تربیت اخلاقی در مدارس و کتب درسی مورد توجه بیشتری قرار گیرد. بنابراین همانند بُعد آموزش، بُعد پرورش نیز نیازمند ابزارهایی جهت سنجش و ارزشیابی است که شاخص‌ها نیز نوعی از این ابزارها هستند. نقد و بررسی مؤلفه‌های تأثیرگذار اخلاقی در پایه‌ی دوم ابتدایی در این مقاله مورد نظر است. نوروزی و همکاران (۱۳۹۴) مقاله‌ای با عنوان مبانی، اصول و مباحث برنامه‌ریزی درسی تعلیم و تربیت در دوره‌ی دبستان، تدوین نمودند که در نشریه فصل‌نامه پژوهش‌های برنامه‌ریزی آموزشی و درسی منتشر گردید. محققان در این پژوهش معتقدند: برنامه‌ریزی درسی یکی از ابزارهای مدیریت است که زمینه‌ی منطقی اتخاذ تصمیم را فراهم می‌سازد. این تدابیر شامل مؤلفه‌های اهداف، روش‌های یادگیری، انتخاب محتوا، تجربیات فراگیران، تکنولوژی آموزشی، زمان، مکان و همچنین ارزشیابی می‌شود. این نویسندگان با روش تحقیق توصیفی و روش گردآوری اطلاعات آن، به جمع‌آوری داده‌های مورد نیاز پرداخته‌اند. سمیعی درونه (۱۳۹۴) با تنظیم مقاله‌ی با عنوان اصول و اهداف آموزش و پرورش ابتدایی و ارائه آن در کنفرانس ملی روان‌شناسی و علوم تربیتی بیان می‌دارد: دانش‌آموزانی که در دوره ابتدایی با ناکامی تحصیلی روبرو هستند در تمام دوره‌های تحصیلی دچار اشکال می‌شوند. به همین دلیل کشورهای پیشرفته تمام هم و کوشش خود را به تعلیم و تربیت دانش‌آموزان این دوره معطوف کرده‌اند و در این میان ژاپن موفق‌ترین و پیشرفته‌ترین کشور در زمینه آموزش و پرورش به حساب می‌آید. اما به‌راستی ریشه این موفقیت در کجاست؟ جعفری هرندی و نقی فقیهی و نجفی به بررسی و مقایسه میزان توجه به مفاهیم مهدویت در کتب درسی معارف اسلامی آموزش و پرورش پرداخته‌اند و این مقاله را در نشریه پژوهش در برنامه‌ریزی درسی منتشر شده است. روش پژوهش توصیفی از نوع تحلیل محتوا و رویکرد آن نیز کاربردی بوده است. جامعه آماری پژوهش شامل کلیه کتاب‌های درسی معارف اسلامی بوده که وزارت آموزش و پرورش در سه دوره تحصیلی (ابتدایی، متوسطه اول و متوسطه دوم) طی سال‌های ۱۳۳۰ تا ۱۳۸۷ به چاپ رسانده است. جعفری هرندی (۱۳۹۱) مقاله تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به لحاظ میزان توجه به مباحث مهدویت در نشریه مشرق موعود چاپ می‌نماید و با روش پژوهش، توصیفی به بررسی موضوعات مورد نظر می‌پردازد.

جامعه پژوهش، کتاب‌های درسی دوره ابتدایی را دربر می‌گیرد که در سال ۱۳۸۹ چاپ شده و سه عنوان «هدیه‌های آسمانی»، «بخوانیم» و «تعلیمات اجتماعی» با ۱۲ جلد به صورت هدفمند در نمونه قرار گرفته‌اند. عمده‌ترین نتایج پژوهش بیانگر آن است که در مجموع ۶۰۷ مرتبه به محورها و مؤلفه‌های مفهومی مرتبط با مهدویت توجه شده است. میزان آن در کتاب‌های بخوانیم، هدیه‌های آسمانی و تعلیمات اجتماعی، به ترتیب ۲۶۳، ۲۵۲ و ۹۲ مرتبه است. همچنین بیشترین توجه به محور، گفتار، رفتار، سیره، کلاس پنجم و کتاب هدیه‌های آسمانی پنجم شده و کمترین توجه به محور، ظهور و اتفاقات بعد از آن، کلاس اول ابتدایی و کتاب تعلیمات اجتماعی چهارم ابتدایی صورت گرفته است. امینی و ماشااللهی نژاد و علیزاده زارعی (۱۳۹۱) در مقاله تحلیل محتوای کتاب‌های «هدیه‌های آسمان» و «فارسی» مقطع ابتدایی از نظر توجه به مهدویت نشر یافته در نشریه‌ی مطالعات اسلام و روان‌شناسی به بررسی محتوای کتاب‌های «هدیه‌های آسمان» و «فارسی» در مقطع ابتدایی از نظر توجه به مهدویت و مؤلفه‌های آن در دو بخش «دروس» و «تصاویر». مؤلفه‌های مهدویت، شامل «آگاهی از فلسفه ظهور»، «آگاهی از فلسفه غیبت»، «علم و شناخت امام»، «انتظار ظهور» و «ایمان و باور قلبی» می‌باشند. یافته‌ها نشان داد که توجه به نمادها و مؤلفه‌های مهدویت و آموزش آن در کتاب‌های یاد شده، بسیار کم می‌باشد و لازم است در کتاب‌ها و در نظام آموزش و پرورش کشور تغییرات و اصلاحات لازم صورت پذیرد. علیرغم چاپ مقالات متعدد با رویکرد دینی و مذهبی و حتی مهدوی اولاً کتب ادبیات دوران ابتدایی به استقلال مورد بحث قرار نگرفته است و ثانیاً مقالات مربوط به سنواتی است که کتب دستخوش تغییرات نشده بود. در این مقاله این خلاءهای پژوهشی مرتفع گردیده است.

دوران آموزش بتدایی از مقاطع ضروری و فوق‌العاده تأثیرگذار در فراین آموزش در نظام آموزش کلیه ممالک و ملل محسوب می‌گردد. چراکه در این نظام است که شخصیت و هویت شخص شکا می‌گیرد. و قاعدتاً در توسعه و گسترش مضامین و دامنه‌وارژگانی و مفهوم‌سازی کودک اثر می‌گذارد. در عین حال استمراربخش سیر و مراحل تکوین و تکامل شخصیت نونهال و نوجوان است در ابعاد زیستی، معرفتی، اجتماعی و... بر این اساس گام به گام با موقعیتی آموزشی و یادگیری نوین و فضاها‌ی تربیتی و پرورشی مناسب روبرو می‌گردد که در شکل‌گیری کاراکتر مانا و بلنمدت او مهم و حیاتی است. این دوره هم همگانی، رایگان و لازم‌الاجراست. «آموزش حرفه‌ای باید عمومیت پیدا کند و آموزش عالی باید با شرایط عادی و کامل در دسترس قرار گیرد، تا همه بنابر استعداد خود از آن بهره‌مند شوند. از آن جا که شرط ورود به

دوره‌های تحصیلی بعدی دوره ابتدایی است، سرمایه‌گذاری برای این دوره و توجه به بهبود کمی و کیفی آن، زمینه را برای توفیق دانش‌آموزان در دوره‌های تحصیلی بعد فراهم کرده و آفت تحصیلی و تربیتی آنان را در این دوره کاهش می‌دهد» (صافی، ۱۳۹۰: ۲۱).

فرایند آموزش در همه‌ی ادوار آموزش بر یکسری استوانه‌ها و چارچوب‌هایی استوار است که اختلال در هر کدام از آنها باعث نوسان و تزلزل در امر آموزش می‌گردد و این فاکتورها در مقطع ابتدایی از اهمیت افزون‌تری برخوردار است. این ارکان شامل: اثرگذاری مربی، فضا و محیط آموزشی و یادگیری، نوع تعامل متعلمان با یکدیگر، توانمندی متعلمان در جذب مفاهیم آموزشی و در نهایت محتوی آموزشی می‌باشد. از میان این شاخص‌ها در این پژوهش به محتوی آموزشی پرداخته می‌شود. در آموزش و پرورش دوره ابتدایی برای دانش‌آموزان باید تعلیمات شایسته‌ای جهت زندگی اثربخش آنها در نظر گرفته شود. از این رو باید برنامه‌های این دوره با توجه به اصول ذیل تهیه و اجرا شود:

۱. با مراحل آموزش و پرورش این دوره هماهنگ باشد؛
۲. با مراحل رشد کودکان این دوره هماهنگ باشد؛
۳. با مدت تحصیل تناسب داشته باشد؛
۴. با پیشرفت علوم و فنون هماهنگی داشته باشد؛
۵. با امکانات اجرایی قابل حصول هماهنگی داشته باشد؛
۶. به گونه‌ای تنظیم شود که علائق کودکان را به خود جلب کند؛
۷. با روش‌های آموزشی این دوره هماهنگ باشد؛
۸. متناسب با نیازهای زندگی کودک و جامعه باشد؛
۹. بین محتوای مواد درسی هر پایه و نیز بین محتوای هر درس در پایه‌های مختلف، ارتباط منطقی برقرار باشد (صافی، ۱۳۷۹: ۵۴).

قطعاً موفقیت هر برنامه‌ای به ویژه برنامه درسی منوط به توجه به همه ابعاد آن است. «اوج موفقیت برنامه‌ریزی درسی، زمانی است که به تمام مؤلفه‌های تأثیرگذار در برنامه درسی توجه شود و قابلیت‌های آن را برای پرورش بیشترین ابعاد وجودی دانش‌آموزان به کار گرفته شود. به بیان دیگر، آن‌گونه از برنامه‌ریزی، موفقیت‌آمیز است که به رشد و پرورش تمام ابعاد شخصیت فرد، با توجه به استفاده درست از امکانات و شرایط کنونی فکر کند و آینده انسان‌ها را در نظر بگیرد» (بازرگان، ۱۳۹۰: ۱۲).

از آن جایی که بنیان شخصیت کودک در آموزش‌های دوران ابتدایی پی‌ریزی می‌گردد و

ابعاد متنوع شخصیت کودک در آن رشد می‌نماید، پایه‌گذاری مبانی اعتقادی او نیز در همین دوران انجام می‌پذیرد. «به لحاظ اهمیت این دوره صاحب‌نظران تعلیم و تربیت اهداف این دوره به سه حیطه شناختی، عاطفی و روانی - حرکتی تقسیم می‌کنند. اهداف این دوره در نظام آموزش و پرورش عبارتند از: اهداف اعتقادی: آشنایی با اصول دین، دوستی با خدا، آشنایی با زندگی انبیاء، احترام به اولیای دین و بزرگان، خواندن و ترجمه قرآن و احادیث، آشنایی با نماز و احکام روزه. اهداف اخلاقی: راستگویی، ادب و مهربانی، تعهد و وفای به عهد، احترام به بزرگترها، اطاعت از والدین، تمیزی و کمک به دیگران...» (آقاجانی، ۱۳۹۳: ۵۸). این در حالیست که جهان غرب و مخالفین نظام و اسلام به شدت در پس تحریف و تغییر اندیشه‌های اسلامی هستند. «زالمن شووال سفیر سابق اسرائیل در آمریکا، علت دشمنی مسیحیان صهیونیستی با اسلام را آن می‌داند که هدف بنیادگرایی اسلامی، نابودسازی عقاید و رسوم یهودی مسیحی است، و نیز آنان، نماد دجال یا ضد مسیح‌اند، از این روست که جری فالول در ۲۰۰۲، پیامبر اسلام ﷺ را تروریست خواند؟! و نیز، به طعنه و تمسخر و با اشاره به هلال، نماد و نشانه مسلمانان، گفته است که مسلمانان خدای ماه را می‌پرستند، در حالی که مسیحیان صهیونیست، خدای آفرینش را. رابرتسون، اسلام را دین منحوسین و مجوسین توصیف کرده، و ابراز تعجب می‌کند، اسلام با آن که انحرافش بیشتر از مسیحیت و یهودیت است، چرا بعضی از آمریکایی‌ها آن را برگزیده‌اند؟! جان اشکرافت - وزیر دادگستری دولت بوش پسر اسلام را آئین مرگ نامید، زیرا، خدای مسیح، فرزند خود را به خاطر زندگی قربانی می‌کند، اما خدای مسلمانان به آنان دستور می‌دهد، برای دین، فرزندان خود را قربانی کنند. مجله موسر وابسته به اداره فرهنگی آمریکا، پیشنهاد کرد که کتاب دیگری جایگزین قرآن شود، چون، قرآن منبع شر است و تروریست تولید می‌کند» (هال سال، ۱۳۷۷: ۲۰۷). در چنین شرایطی آموزش درست آموزه‌های اسلامی خصوصاً در مورد آینده و آخرالزمان به نوآموزان آن هم در کتبی که حامل فرهنگ ایرانی اسلامی است، ضروری است. این نکته در کلام امامین انقلاب هم به کرات دیده می‌شود. «با تفحص در کتاب صحیفه نور، سخنان ارزنده‌ای از حضرت امام خمینی علیه السلام، بنیان‌گذار جمهوری اسلامی، درباره انتظار حضرت بقیة الله عجل الله تعالی فرجه الشریف به چشم می‌خورد که دلالت بر این می‌کند که این مرد بزرگ زمان، خود را به عنوان یک خدمتگزار و سرباز امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف در عصر انتظار معرفی کرده و هدف انقلاب اسلامی را زمینه‌سازی برای ظهور آن حضرت می‌داند؛ زیرا، هدف از تشکیل حکومت اسلامی، گسترش اهداف دین برای رسیدن به حکومت واحد جهانی بوده است» (موسوی خمینی، ۱۳۶۸: ج ۷، ۲۵۵).

روش پژوهش و معیارهای سنجش

اساس این پژوهش برگرفته از داده‌هایی است که حاصل کنکاش در کتب فارسی مقطع ابتدایی است. در این راستا کلیه کتب فارسی این دوره شامل شش پایه و هر کدام مشتمل بر درس بخوانیم و بنویسیم می‌شود. لذا نوع تحقیق توصیفی تحلیلی از نوع تحلیل محتوی^۱ است. چنان‌که ذکر شد جامعه آماری کتب فارسی مقطع متوسطه است. روش جمع‌آوری داده‌ها از نوع کتابخانه‌ای است. ابزار گردآوری فیش برداری و تدوین داده‌ها و ترسیم جداول و نمودارهاست. در جوار آن از منابع و مراجع دست اول حسب مورد استفاده شده است. شاخص‌های مورد نظر برای بررسی مضامین تعلیمی و تربیتی که رویکرد مذهبی هم در آن لحاظ شده باشد، عبارتند از:

درس		تصویر	واژه	مؤلفه‌ها	درس		تصویر	واژه	مؤلفه‌ها
نظم	نثر				نظم	نثر			
		•	•	تفکر و تعقل			•	•	خداشناسی
		•	•	کرامت انسانی وعزت نفس			•	•	معادشناسی
		•	•	محبت ومهرورزی			•	•	خودشناسی
		•	•	عدل و اعتدال			•	•	سخن نیکو گفتن
		•	•	صبر و بردباری			•	•	پذیرش نبوت و ولایت
		•	•	دوری از تکبر و خودپسندی			•	•	وطن دوستی
		•	•	اعتقاد به منجی			•	•	پرهیزگاری وتقوا
		•	•	طبیعت شناسی			•	•	قناعت
		•	•	دوست و دشمن شناسی			•	•	توکل نکوهش هوا و هوس نفسانی

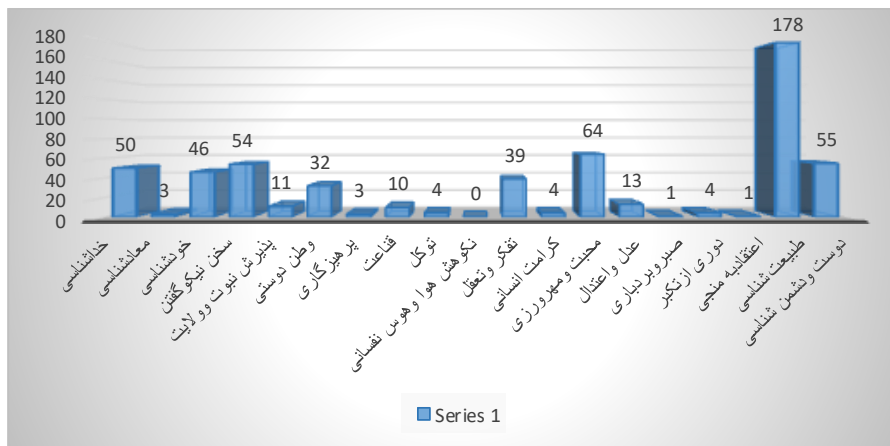
بحث اصلی

نمودار فراوانی که در ادامه مباحث مشاهده می‌شود، میزان توجه به مؤلفه‌های تربیت دینی در این مقطع تحصیلی را نشان می‌دهد، در این نمودار حاصل داده‌های جداول شامل واژه و تصویر در یک جا آمده‌اند، یعنی؛ هر مؤلفه در نمودار ترکیبی از واژه و تصویر می‌باشد و به جهت تلخیص و تنظیم سریع‌تر مطالب از آوردن جداول خوداری به عمل می‌آید. آنچه قابل ذکر است این که نمودارها شرح کاملی از همین مقطع تحصیلی و تعداد تکرار مؤلفه‌ها را نشان می‌دهد و این که کدام مؤلفه بیشترین نمود و کدام مؤلفه کمترین بازتاب را در آن پایه و در مهیای در کل مقطع داشته است و ما را یاری می‌کند تا بتوانیم تشخیص دهیم چه مؤلفه‌های مورد تأکید بیشتر و کدام مؤلفه‌های میزان بسامد آنها پائین است و این که با توجه به سن

دانش‌آموزان جا دارد چه پارامترهایی مورد توجه بیشتر قرار گیرد.

۱. پایه اول

اولین کتاب هدف فارسی اول ابتدایی است تا میزان توجه به مؤلفه‌های تربیت دینی در آن مورد بررسی قرار گیرد. ذکر یک نکته ضروری به نظر می‌رسد که به دلیل آن‌که یادگیری دانش‌آموزان در سنین مقطع ابتدایی بیشتر از راه دیداری و شنیداری است تا نوشتاری، بنابراین در فارسی دوران ابتدایی بیشتر دروس به صورت بصری (یعنی استفاده از تصویر) تألیف شده است.

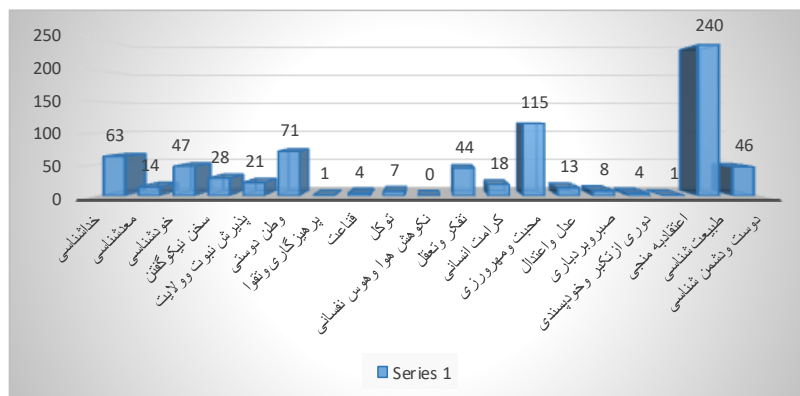
فراوانی مؤلفه‌های تربیت دینی در قیاس با بازتاب مؤلفه منجی کتاب فارسی پایه اول ابتدایی

چنان‌که در نمودار مشاهده می‌شود آشنایی نوآموزان با مظاهر طبیعت بالاترین بازتاب را به خود اختصاص داده است که به توجه به شرایط رشد و کسب معرفت دانش‌آموزان شایسته است. گرچه بسامد بالای آن می‌توانست تعدیل و به بعضی از آیتم‌های دیگر اضافه گردد. انعکاس مثبت مهرورزی در این پایه با عنایت به دور شدن فرزند از آغوش خانواده به ویژه مادر که وابستگی و دلبستگی کودک به مادر امری طبیعی و مورد انتظار است، از نکات معقول این پایه است. چنان‌که در نمودار ملاحظه می‌شود اگرچه همه مؤلفه‌ها به شدت مورد نیاز ولی با اندکی حُسن سلیقه می‌توان تعادل مناسب‌تری فی مابین شاخص‌ها برقرار نمود. پارامترهایی مانند دوست و دشمن شناسی یا وطن دوستی می‌تواند با فراوانی کمتر بازتاب داشته باشد. مؤلفه مورد نظر، یعنی؛ بازتاب منجی در این پایه در حداقل فراوانی است. البته مورد اشاره به

منجی آخرازمان در بیت و دو درس پایه اول نیامده است، فقط یک تصویر در نگاره‌ها در مورد امام عصر عجل الله تعالی فرجه الیه منعکس شده است. نکته دیگری که باید به آن اشاره نمود این که عموماً مفاهیم مورد نظر تربیتی در این پایه از طریق تصاویر منتقل می‌گردد.

۲. فارسی پایه دوم

کتاب فارسی پایه دوم، براساس تقویت مهارت‌های زبانی (گوش دادن، سخن گفتن، خواندن و نوشتن) و قدرت تفکر و اندیشیدن طراحی و تدوین شده است. این کتاب دارای یک ستایش و هفت فصل و یک نیایش می‌باشد و این که تعداد درس در هر فصل نسبت به فصل دیگر متفاوت است. جمعاً دارای هفده درس است و هر درس خود دارای قسمت‌های دیگر علاوه بر درس (بخوان حفظ کن، بخوان و بیندیش و حکایت) می‌باشد. درس یازدهم جهت تقویت نوشتار و تولید متن توسط دانش‌آموزان، متناسب با فرهنگ بومی دانش‌آموز در زمره دروس آزاد است.

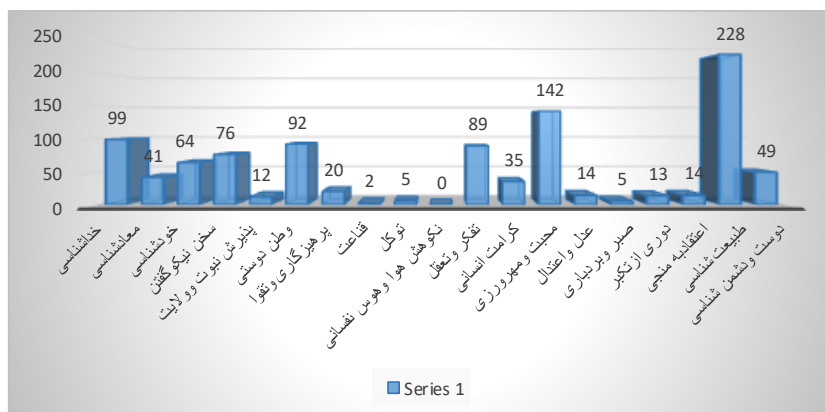
فراوانی مؤلفه‌های تربیت دینی در قیاس با بازتاب مؤلفه‌های منجی کتاب فارسی پایه‌ی دوم ابتدایی

بررسی آیتم‌های مورد نظر در پایه دوم تفاوت ویژه‌ای با پایه اول ندارد. فراوانی مشاهده شده در نمودار قبل یا کمی نوسان در این نمودار هم قابل رویت و به نوعی قابلیت تعمیم دارد. تفاوت عموماً در اعداد است نه در ساختار. علیرغم این که مؤلفه‌های دینی در این پایه نسبت به پایه قبلی پررنگ‌تر شده است، اما مؤلفه مورد نظر محقق که همانا موضوع آخرازمان و مهدویت است در این پایه تفاوت با سال قبل ندارد. الا این که در این پایه چون نگاره نداریم

موضوع منجی در صفحات اولیه کتاب، آن هم قبل از آغاز دروس منعکس شده است. نکته دیگر هم این که از شدت غلبه تصاویر نسبت به واژگان و مفاهیم کاسته می شود و به نوعی تعادل در این بخش آموزش های دیداری و شنیداری و نوشتاری مشاهده می شود.

۳. فارسی پایه سوم

کتاب فارسی سوم همانند کتاب دوم ابتدایی، برای تقویت مهارت های زبانی نوشته شده و بر مهارت خواندن برای تقویت، تمرکز خواندن، درک اطلاعات و تلطیف و تفسیر متن تأکید زیادی دارد. این کتاب دارای یک ستایش آغازین و هفت فصل؛ شامل هفده درس و هر درس نیز دارای اجزایی دیگر به نام (بخوان و حفظ کن، بخوان و بیندیش، مثل و حکایت) و یک نیایش پایانی می باشد. همان گونه که در فارسی دوم گفته شد حجم درس ها و تصاویر نسبت به کتاب های قبل بیشتر است ولی به نظر می رسد تعداد و کمیت تصاویر کمتر باشد. نکته: درس سیزدهم همراه با یک شعر حفظی در زمره دروس آزاد می باشد که برای تقویت قدرت نوشتاری و تولید متن برای دانش آموزان کاربرد دارد.

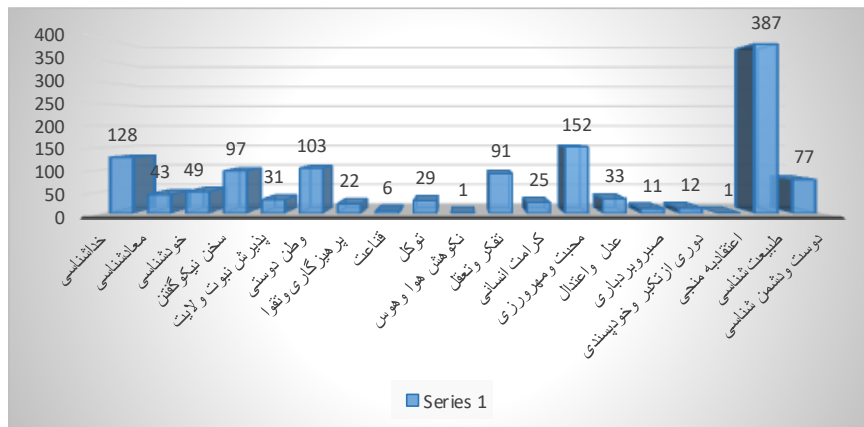
فراوانی مؤلفه های تربیت دینی در قیاس با بازتاب مؤلفه منجی کتاب فارسی پایه سوم ابتدایی

شاخص های این درس به تناسب پایه های قبلی با همان شیب تکرار شده اند. هم چنان طبیعت مؤلفه اول و مهرورزی در رتبه دوم قرار دارد. از نکات برجسته این پایه فراوانی متناسب و درخور توجه مباحث مربوط به منجی است که به نسبت پایه های قبلی دیده می شود. این مورد از همان صفحات اولیه کتاب (روی جلد) شروع می شود. درس نهم از این پایه با عنوان گل نرگس اختصاص به معرفت به امام زمان عجل الله تعالی فرجه الیه دارد. در این درس سیزده بار به اسم و

القاب و صفات امام عصر علیه السلام اشاره شده است. از این پایه به بعد آموزش از طریق واژگان و عبارات کاملاً بر تصاویر غلبه دارد.

۴. فارسی پایه چهارم

فارسی چهارم ابتدایی در ساختار علمی با محتوایی هدفمند برای پیشرفت مهارت‌های زبانی طراحی شده است. این کتاب بیشتر بر دریافت و درک زبان تمرکز دارد و تأکید بیشتری بر درست دیدن، درک خواندن و شنیدن دارد. این کتاب دارای یک ستایش، هفت فصل (هفده درس) و یک نیایش پایانی باشد. ضمناً دروس هشتم و نهم جهت تقویت و تولید متن توسط دانش‌آموزان در زمینه فرهنگ بومی طراحی شده است و در زمرهٔ درس‌های آزاد است. هر درس نیز شامل قسمت‌های دیگری با عناوین (بخوان و بیندیش، حکایت، مثل و شعر حفظی) می‌باشد. شایان ذکر است این امکان جود دارد که در درس همه این موارد یا یک یا دو یا سه مورد آورده شده باشند. نکته قابل توجه این‌که؛ در فارسی چهارم ابتدایی حجم دروس نسبت به فارسی سوم بیشتر شده و کتاب دارای نثر بیشتری نسبت به نظم می‌باشد.

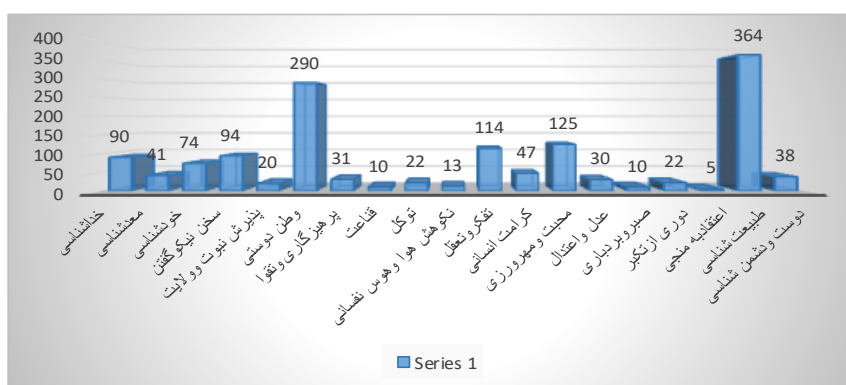
فراوانی مؤلفه‌های تربیت دینی در قیاس با بازتاب مؤلفه منجی کتاب فارسی پایه چهارم ابتدایی

در این پایه هم‌چنان آشنایی با طبیعت به سیاق پایه‌های قبلی مؤلفهٔ اول به حساب می‌آید و محبت و مهرورزی در جای دوم نمودار خودنمایی می‌کند. در کنار این شاخص‌ها شاهد رشد پارامتر خدایشناسی به نسبت وطن‌دوستی هستیم. با کاهش کمیت تفکر و روست و دشمن‌شناسی، فراوانی معادشناسی نبوت، عدالت و... رشد می‌نماید. مؤلفهٔ مورد نظر این پژوهش، یعنی؛ اعتقاد به منجی همچون پایه‌ها قبلی به جز پایهٔ سوم با یک آیت تکراری در

روی جلد هم چنان در حداقل جایگاه نمودار دیده می‌شود.

۵. فارسی پایه پنجم

فارسی پنجم دبستان با فارسی چهارم و ششم پیوستگی و همخوانی دارد و براساس دو پهنه اصلی زبان آموزی (مهارت خواندن و مهارت نوشتن) طراحی و تدوین شده است و درس‌های آن در دو قالب نثر و نظم با توجه به توانایی درک و فهم دانش‌آموزان است. این کتاب نیز همچون سایر کتاب‌های آموزشی طراحی شده آموزش و پرورش با ستایش آغاز و دارای شش فصل (هفده درس) است. ضمناً دروس هفتم و دوازدهم جهت تقویت و تولید متن توسط دانش‌آموزان و استفاده از فرهنگ بومی همراه با یک نیایش پایانی در زمره درس‌های آزاد است. نکته قابل توجه این‌که؛ تفاوت این کتاب با فارسی چهارم ابتدایی در این است که حجم نوشتاری نسبت به آن بیشتر می‌باشد.

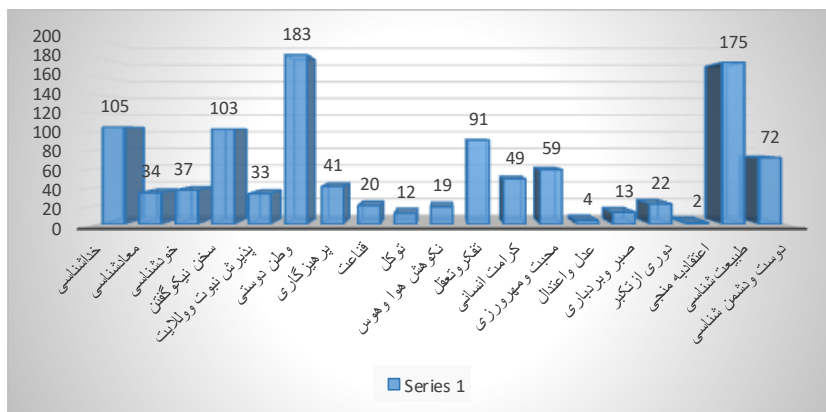
فراوانی مؤلفه‌های تربیت دینی در قیاس با بازتاب مؤلفه منجی کتاب فارسی پایه پنجم ابتدایی

پایه پنجم شاهد تفاوت در شاخص وطن پرستی به نسبت پایه‌های قبلی هستیم. در این مؤلفه با آوردن درس هفتم با محوریت سرود ملی ایران و تصاویری مناسب با آن و ادامه این مضمون در درس هشتم با موضوع دفاع از میهن که اختصاص به شرح زندگی و دلاوری‌های رئیس‌علی دلواری دارد، مضاف بر آن درس نهم که در باب نام‌آوران سرزمین به ضمیمه شعرسرای امید، به اصل میهن پرستی و تقدس وطن می‌پردازد. این مضمون البته در دروس دیگر به صورت پراکنده دیده می‌شود. سایر شاخص‌ها با نزول کمی در جایگاه‌های تکرار قبلی به سر می‌برند. موضوع امام عصر عجل‌الله‌تعالی اگرچه به نسبت پایه‌های قبلی به استثنای پایه سوم رشد دارد اما هم چنان مؤلفه آخر در نمودار است. این محور جدای از مطلب تکراری روی جلد

به سیاق پایه‌های قبلی، در درس سیزدهم با عنوان روزی که باران می‌آید دو بار به آینده و امیدی که خواهد دمید اشاره کرده و درس چهاردهم با عنوان شجاعت با یک تصویر و یک واژه مرتبط به منجی فراوانی این آیتم در این پایه را نشان می‌دهد.

۶. فارسی پایه ششم

فارسی ششم با تکیه بر مبانی تعلیم و تربیت اسلامی و در چارچوب برنامه درسی ملی طراحی و تدوین شده است و بر دو رویکرد تربیتی و تقویت مهارت‌های فرا زبانی (نقد، تفکر و تحلیل) تکیه دارد. اگرچه در فارسی اول همه چیز در خدمت نشانه‌های زبانی (الفبا) است ولی در پایه‌های بالاتر مثل فارسی ششم زبان گذرگاهی برای رفتن به دنیای معانی و مفهوم‌های علم-های گوناگون است. کتاب فارسی ششم نیز همانند فارسی پنجم دارای یک ستایش، شش فصل (هفته درس) و یک نیایش پایانی است و هر درس شامل قسمت‌هایی با عناوین (بخوان و بیندیش، بخوان و حفظ کن و حکایت) می‌باشد که البته در برخی از درس‌ها یکی از این قسمت‌ها در برخی دو تا یا هرسه آمده‌اند. ضمناً دروس هفتم و سیزدهم جهت تقویت و تولید متن توسط دانش‌آموزان در زمره درس‌های آزاد است. نکته قابل توجه این‌که؛ در این کتاب استفاده از تصاویر نسبت به دیگر پایه‌های ابتدایی بسیار کمتر می‌باشد. به نظر می‌رسد این موضوع به دلیل رشد جسمی و فکری دانش‌آموزان است.

فراوانی مؤلفه‌های تربیت دینی در قیاس با بازتاب مؤلفه منجی کتاب فارسی پایه ششم ابتدایی

در این پایه شاهد تغییراتی در نمودار مؤلفه‌های مورد نظر می‌باشیم. برای اولین بار شاخص وطن‌دوستی بالاترین فراوانی را به خود اختصاص داده‌است. این رویه که از پایه پنجم شروع شده بود در پایه ششم هم با رشد کمی قابل ملاحظه دیده می‌شود. با عنایت به رشد متعلمان و

شرایط جسمی و روحی آنان حق نیز همین است. درس چهارم با عنوان داستان من و شما به اهمیت و ضرورت زبان فارسی توجه دارد، درس پنجم در باب هفت خوان رستم درس هفتم با عنوان ای وطن، درس هفتم با عنوان همه از خاک پاک ایران، در س هشتم اشاره به داستان دریا قلی و تندگویان، درس نهم در مورد علامه دهخدا، درس دهم که در مورد نام‌آوران و ذکر جلال‌الدین و عطار و درس یازدهم تداوم موضوع نام‌آوران و ذکر شهدا و همچنین بهمنیار از جمله دروس مرتبط با این موضوع است. سایر آیتم‌ها هم شرایط مطلوب و معقولی دارند. موضوع اعتقاد به منجی با فراوانی پائین و کمترین بسامد در رتبه آخر شاخص هاست. مورد اول از این مضمون نکته تکراری در پایه‌های قبلی است. در درس هفدهم آن جایی که عنوان ستاره روشن را پیش می‌کشد یک بار از امام عصر علیه السلام ذکر می‌کند که در میان می‌آید.

نتیجه‌گیری

با نگرش به آنچه در بررسی تک‌تک پایه‌های درسی دوران ابتدایی آن هم از زاویه کتب فارسی ملاحظه شد به این نتیجه می‌رسیم که حضرت مهدی علیه السلام در کتب فارسی که حاملان فرهنگ یک سرزمین هستند در غربت و محاق به سر می‌برند. گویی غیبت فیزیکی ایشان در جهان عنصری و ناسوتی به کتب ادبیات هم سرایت نموده است. به استثنای پایه سوم که یک درس مستقل در حق حضرت با عنوان گل‌نرگس آورده است و البته پراکندگی یادکرد ایشان در دروس دیگر این پایه، در سایر پایه‌ها آخرین شاخص است از بین مؤلفه‌هایی که مورد بررسی قرار گرفته است. یک نکته تکراری در روی جلد کلیه پایه‌های فارسی ابتدایی حداکثر تلاش مؤلفان و تدوین‌کنندگان برای یادآوری اصل مهم امید و آینده‌نگری به نسل آینده‌ساز مملکت است. در پایه پنجم و ششم با پنج و دو بار فراوانی شاهد رشد اندک نمودار به نسبت سایر پایه‌ها هستیم. مسلم است برای جامعه اسلامی که مدعی سکان‌داری حرکت‌های بخش مسلمانان در سراسر گیتی است و قصد امیدبخشی به آنان را دارد این مقدار بازتاب منجی آخرالزمان آن هم در کتب فارسی با اهمیتی که برای آنها متصوریم، انعکاس شایسته نیست. به نظر می‌رسد الگویی که در پایه سوم ارائه شده است می‌تواند برای سایر پایه‌ها هم تسری پیدا نماید. اگر قیاسی صورت گیرد با آنچه غریبان برای ترسیم آینده و آخرالزمان برای نسل نونهال و نوجوان خود انجام می‌دهند، میزان کم‌کاری و بی‌مبالاتی ما نسبت به این موضوع‌های بخش و امیدآفرین پررنگ‌تر جلوه می‌نماید.

منابع

۱. امینی، محمد؛ ماشااللهی نژاد، زهرا؛ عزیززاده زارعی، مرضیه (۱۳۹۱ش)، تحلیل محتوای کتاب‌های «هدیه‌های آسمان» و «فارسی» مقطع ابتدایی از نظر توجه به مهدویت، *مطالعات اسلام و روان‌شناسی*، دوره ۶، شماره ۱۰.
۲. آقاجانی، زری (۱۳۹۳ش)، *اثربخشی روش تدریس مبتنی بر یادگیری ترکیبی بر انگیزش پیشرفت تحصیلی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی.
۳. بازرگان، سیمین (۱۳۹۰ش)، *مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی چند بُعدی - ماتریس زندگی*، تهران: انتشارات مدرسه.
۴. جعفری هرنندی، رضا (۱۳۹۱ش)، «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به لحاظ میزان توجه به مباحث مهدویت»، *فصل‌نامه مشرق موعود*، شماره ۲۴.
۵. جعفری هرنندی، رضا؛ فقیهی، علی نقی؛ نجفی، حسن (۱۳۹۵ش)، «بررسی و مقایسه میزان توجه به مفاهیم مهدویت در کتب درسی معارف اسلامی آموزش و پرورش»، *نشریه پژوهش در برنامه‌ریزی درسی*، دوره ۱۳، شماره ۴۸.
۶. سمیعی درونه، رضا (۱۳۹۴ش)، *اصول و اهداف آموزش و پرورش ابتدایی*، دومین کنفرانس ملی روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه آزاد شادگان.
۷. شریفی، علیرضا (۱۳۹۲ش)، «بررسی وضعیت برنامه‌ریزی درسی در سیستم آموزش و پرورش ابتدایی ایران»، *فصل‌نامه تعلیم و تربیت*، شماره ۱۱۹.
۸. صافی، احمد (۱۳۷۹ش)، *مسائل آموزش و پرورش ایران و راه‌های کاهش آنها*، تهران: ارسبان اول.
۹. صافی، احمد (۱۳۹۰ش)، *مسائل آموزش و پرورش ایران و راه‌های کاهش آنها*، تهران: ارسبان سوم.
۱۰. قلتاش، عباس (۱۳۸۸ش)، *نقد و بررسی رویکردهای تربیت شهروندی در برنامه درسی دوره ابتدایی ایران به منظور ارائه طرح پیشنهادی برنامه درسی تربیت شهروندی*، پایان‌نامه دوره دکتری تخصصی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان اصفهان.
۱۱. موسوی خمینی، سید روح‌الله (۱۳۶۸ش)، *رهبر انقلاب و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران*،

تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمته الله علیه.

۱۲. نوروزی، مهدی؛ هاشمی، سیداحمد؛ قلتاش، عباس؛ کارگر؛ دهقان باغ یزدانی، شهناز (۱۳۹۴ش)، «مبانی، اصول و مباحث برنامه ریزی درسی تعلیم و تربیت در دوره دبستان»، فصلنامه پژوهش های برنامه ریزی آموزشی و درسی، سال پنجم، شماره اول.
۱۳. نیک پناه، منصور (۱۴۰۱ش)، «تحلیل محتوای کتاب های فارسی دوره متوسطه اول براساس میزان توجه بر مؤلفه های تربیت اخلاقی»، پژوهش نامه ادبیات تعلیمی، سال چهاردهم، شماره پنجاه و پنج.
۱۴. هاشمی، سیداحمد (۱۳۹۴ش)، برنامه ریزی درسی (اصول و کاربرد)، تهران: نشر تایماز.
۱۵. هال سل، گریس (۱۳۷۷ش)، در تدارك جنگ بزرگ، ترجمه: خسرو اسدی، تهران: رسا.

